

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՄԷՅԷՆ ԵՒ ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Հայագիտական աշխարհը հանդիսատրապէս կ'ոգեկոչէ մեծանուն հայագէտ եւ դարուս խոշորագոյն լեզուաբան՝ Անթուան Մէյէի ծննդեան 125 եւ մահուան 55 ամեակները:

Մէյէի գիտական գործունեութիւնը անձայրածիր է եւ կարելի չէ սահմանափակել զինք այս կամ այն բնագաւառի մէջ: Մէյէն միաժամանակ լեզուաբան էր, լեզուագէտ, քերականագէտ, բառագէտ, համեմատաբան, ստուգաբան:

Մէյէի հայագիտական ուսումնասիրութիւնները ծաւալուն են եւ իրստ ծանրակշիռ: Ներհուն գիտնականը անդրադարձած է հայագիտութեան վերաբերող գրեթէ ամէն մէկ կարեւոր հարցի: Անոր յօդուածները կ'ընդգրկեն հայոց լեզուի հնչիւնաբանութիւնը, բառագիտութիւնը, ձեւաբանութիւնը, շարահիւսութիւնը: Ասոնց առընթեր հեղինակած է բազմաթիւ գիրքեր, ստորագրած բանասիրական արժեքաւոր յօդուածներ, բարբառագիտութեան ու հայոց պատմութեան մասին անթիւ գրութիւններ եւայլն:

Համառօտ ակնարկ մ'իսկ Մէյէի գիտական վաստակին վրայ կու գայ փաստելու անոր հմտութիւնն ու մեծութիւնը լեզուաբանութեան մէջ: Սոյն յօդուածով ամենեւին մտադիր չենք ներկայացնելու Մէյէն իր ամբողջական արժանիքներով: Այստեղ մենք պիտի անդրադառնանք լոկ հայերէնի ուղղագրութեան բարեփոխման մասին իր տուած շինիչ գաղափարներուն եւ բարի քննադրութեան:

Արեւելահայ ուղղագրութեան փոփո-

խութեան պատմականը չէ որ պիտի ընենք, վասն զի այդ մասին առատօրէն գրուած է: Մեզի հետաքրքրողը այն է թէ ինչպիսի մօտեցում ցուցաբերած են օտար լեզուաբաններ եւ հայագէտներ այս հիմնական փոփոխութեան հարցի կապակցութեամբ:

Հայերէնի ուղղագրական բարեփոխութեան յամաժողովին կողմէ Մանուկ Աբեղեան, ի թիւս այլոց, նամակ մըն ալ յղած էր Մէյէին՝ շօշափելու եւ իմանալու անոր կարծիքը այս առնուելիք պատմական որոշման շուրջ: Դժբախտաբար, մենք ի ձեռին չունինք այդ նամակին բովանդակութիւնը: Բայց դժուար չէ կռահել այն, որովհետեւ մեր տրամադրութեան տակ ունինք Աբեղեանին ուղղեալ պատասխան-նամակը, գրուած 15 Հոկտեմբեր, 1913 թուականին: Ի պատասխան վերջնոյս նամակին, Մէյէն համեստօրէն կը խոստովանի որ «օտարագէն չի կրնար այսպիսի խնդիրներուն միջամտել»: Մէյէն չակնարկեք անշուշտ խնդրին լեզուաբանական կողմին, այլ՝ ազգային-մշակութային անհղութեանց եւ սրբութեանց փոփոխութեան եւ ոտնակոխման:

Յարգելի գիտնականը չուզեր միջամուխ ըլլալ այնպիսի նուրբ ու զգայուն հարցի մը որ վերջիվերջոյ կապուած է ազգային զգացմունքներու եւ նուիրականութեանց հետ: Վերոյիշեալ խօսքէն յայտնի կը դառնայ նաեւ որ ինք չի փափաքիր պատասխանատու, հետեւաբար եւ հաշուետու ըլլալ ապագայ հայ սերունդին:

Փորձառու ու փափկանկատ

հայագետը հեռուէն (Փարիզէն) կը գգար եռեւեփը հայ մտաւորականներուն քաղաքական գործիչներուն՝ իրրեւարդինքն գանազան իղձերու գործադրման եւ ձգտումներու քաւարարման:

Մէյէն իր սուր հոտառութեամբ կը գգար թէ տիրող կացութիւնը պայթուցիկ է եւ թէ հին, պատմականօրէն նուիրագործուած Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը կը գտնուի անդունդին եզրին: Քաջ գիտակցելով իրերու դրութեանը եւ ահաւոր կացութեանը եւ Հայոց լեզուին անոնց բերելիք աղիտալի հետեւանքներուն, Մէյէն կը շտապէ աւելցնելու հետեւեալը. «Նս ինծի թոյլ կու տամ միայն նշելու, որ այնպիսի ազգի մէջ, ուր չկայ որոշ ուղղագրութիւն պարտադրելու ընդունակ հեղինակութիւն, ամենախելօք բանը աւանդական ուղղագրութեամբ քաւարարուիլն է»:

Մէյէի այս շատ խելօք ու իմաստուն խօսքերը կը հասնէին ճիշդ ժամանակին, քայց՝ սխալ մարդկանց: Աւանդական ուղղագրութեամբ գոհանալու եւ քաւարարուելու այս խոհեմ պատգամը կամ յորդորը պատահական չէր, այլ հիմնուած էր այլ լեզուներու փորձառութեանց վրայ: Գիտնականը վստահաբար նկատի ունէր նաեւ իր մայրենի լեզուին (Իմա՝ ֆրանսերէնի) ուղղագրական խառնիքադանն ու խիստ շփոթ դրութիւնը: Իր անձնական փորձով գիտէր թէ ֆրանսերէն ուղղագրութիւնը անհամեմատելիօրէն աւելի բարդ է քան հայերէն գիրերուն անհամապատասխանութիւնը ընդհանուր հնչիւնական համակարգին:

Ֆրանսերէնի ուղղագրածներու խառնափնթոր վիճակը, ի շարս այլ լեզուաբաններու, Մէյէին եւս կը մտահոգէր ու կը նեղէր: Լեզուի մը մէջ, ուր միեւնոյն հնչիւնները կ'արտայայտուէին տարբեր միաւորներով եւ գիրերով, օրինակ՝ *ajouter* եւ *agir*, *present* եւ *zebre*,

motion եւ *facon*, *facher* եւ *physique*, *kilo* եւ *presque*, *preux* եւ *de*, եւ կամ՝ միջնատառեր եւ յետնագրեր կորսնցուցած էին իրենց հնչական արժէքը՝ օր. *vie* (վի), *eaux* (օ), *les* (լէ), *aout* (ու), *homme* (օմ), *oeufs* (ֆր.օ), կ'ակնկալուէր որ լեզուաբաններ լուրջ ֆննարկումէ ետք քարեկարգէին եւ քարտէին ծանր վիճակը: Այս եւ այլ երեւոյթներուն իրագեղ գիտնականը դոյզն չափով իսկ չէ մտածած ու համարձակած որեւէ փոփոխութիւն առաջարկելու ֆրանսական լեզուի կանոնին, որովհետեւ նման թելադրութիւն մը պիտի ստեղծէր քառսային ու անել վիճակ մը լեզուէն ներս:

Մէյէն կը գիտակցէր որ ուղղագրական փոփոխութեամբ պիտի կորսուէր ստուգաբանական դրութիւնը: Այս գիտութեան շնորհիւ է որ կարելի է քառարմատը ցանցնալով ճշդագոյնս ստուգաբանել: Աւանդական ու պատմական ուղղագրութեան խախտումով, հետեւաբար, հիմնայատակ պիտի կործանէր ստուգաբանութիւն կատարելու հնարաւորութիւնը եւ կարելիութիւնը: Բացի ասկէ, պէտք է ստեղծուէին ուղղագրական կանոններ:

Այն կանոնները որ ի գօրու էին, չեղեալ պիտի համարուէին եւ անոնց պիտի փոխարինէին արուեստական կամ շինծու կանոնները: Կար նաեւ մի այլ կարեւոր հանգամանք որ լրջօրէն պէտք է նկատի առնուէր, այդ՝ աչքը աւանդական ուղղագրութեան վարժուած ըլլալու եւ նոր ուղղագրութեան անընդունակ ըլլալու երեւոյթն էր: Ահա թէ ինչ կը գրէ Մէյէ իր նամակին մէջ. «Ահա 1500 տարիէ աւելի է, որ հայերէնը կը գրուի, եւ հին ու ժժ. դարու քննադրող իրականութիւններ են, որ ազգը պէտք է հաշուի առնէ: Պէտք է որ ընթերցողը շատ անվարժ չգգայ իրեն, երբ ուզէ կարդալ քարեփոխութիւններէ առաջ եղած հեղինակներու երկերը»:

Ուղղագրութեան փոփոխութեան «Բարեկարգիչներ», սակայն խցկած իրենց ականջները ի դիմաց այս օգտաշատ խորհուրդներուն, եւ ի բացէ կարծրացուցած իրենց խիղներն ու միտքերը, կը շարունակէին հպատակիլ ի վերուստ իրենց պարտադրուած հրահանգներուն: Այդ օրերուն, Պր. Մակինցեանը եւ իր նմանները, պարպուած ազգային զգացումէ, ուղնուծուծէ ու նկարագրէ, կը շտապէին յայտարարել՝ «որքան շուտ մեր արխիւը նետեմք սահակ-մեսրոպեան անկիւնաւոր տգեղ եւ աչքերի համար վնասակար այրուքէնը, այնքան շուտ կ'ազատուինք Արեղանի ուղղագրութիւնից»:

Մէյէին համար պարզ էր ու յստակ որ «ուղղագրական անիշխանութիւնը» տիրական էր ու յաղթական: Թէկուզ «միջակ» նկատուած գրաբարեան ուղղագրութիւնը աւելի նախընտրելի էր Մէյէի համար, որովհետեւ «բոլորին կողմէ ընդունուած ուղղագրութիւնը աւելի լաւ է, քան ուղղագրական անիշխանութիւնը», կը գրէր ան իր նամակին մէջ:

Մէյէի «ուղղագրական անիշխանութիւն» որակումը նիշդ էր ու տեղին, վասն զի այդ օրերուն մի ոմն՝ Բոգդատիւ կոչեցեալ, տեմդագին գործի լծուած էր մշակելու հայերէնին յարմար նոյնիսկ լատինական այբուրէն: Պատմիչին նման մենք եւս այստեղ կրնանք բացագանչել՝ «աւա՛ղ, փառացս անցաւորի»:

Հակառակ Մէյէի տուած քարի խորհուրդներուն, անդրդուելի էին տեղական իշխանութիւնները եւ մտաւորականութիւնը: 1922 թուին, Հայաստանի կառավարութեան կողմէ յատուկ որոշումով ընդունուած ու վաւերացուած «բարեփոխեալ» ուղղագրութիւնը իր աննոռնի ու այլանդակ տեսքով շուտով հրապարակ իջաւ եւ լայն տեղ գտաւ մամուլի մէջ: Այսպիսով մեր աննման եւ շաղկապը դարձաւ յեվ, որ յարաբերական դերանունը՝ վոր, յաջողութիւնը՝ հաջողու-

թյուն. յ ձայնորդի գործածութիւնը խիստ սահմանափակուեցաւ, բառավերջի յ գիրը վերացաւ. ye, yo, ya, you հնչիւնները ստանալու համար ե-ի, ա-ի, ու-ի եւ օ-ի (իմա ո-ի) առջեւ գետեղուեցաւ յ ձայնորդը. այսպիսով ստացանք յերր, յաթաղան, յուր, յոթը, յոթնամյա: Արմատական օ գիրը ջնջուեցաւ եւ տեղի տուաւ ո-ի. այսպէս՝ օր - որ, օրուանից - որվանից. օրէնք - որենք, ստրկօրէն - ստրկորեն: հանուեցաւ նաեւ է գիրը. էջ բառը դարձաւ՝ եջ, էութիւն - եություն եւ այլն:

Արեւելահայ ուղղագրութեան գործիչները իրենց նորելուկ ուղղագրութեամբ շանքահարեցին արեւմտահայ զանգուածը: Մայրենի լեզուի դէմ գործուած այս ահռելի եւ աններելի ոհմիրը ցնցեց ողջ սփիւտի մտաւորականութիւնը: Տարիներու կատաղի ու անվերջ բանակոյի մը սկսաւ արեւմտահայ ու արեւելահայ մտաւորականներու եւ գործիչներու միջեւ: Աւանդական ուղղագրութեան դէմ այս անտեղի ու սանձարձակ արշաւը չէր արդարանար ոչ մէկ ձեւով: Հին գրութեան կառչողներ (ընդ որս եւ արեւելահայ մտաւորականներ) ոգի ի բոհն կ'աշխատէին, բանիւ եւ գործով, պաշտպանելու հարազատ ու ինքնատիպ ուղղագրութիւնը:

Վեներտիկի Ս. Ղազար կղզիէն Հ. Վարդան Վրդ. Հացունին իմաստուն կերպով դիտել կու տար որ «լեզուն պետութեան մը ստացուածքը չէ, այլ հասարակութեան» («Նրեւանեան ուղղագրութեան դէմ». 1925թ. Վեներտիկ): Պետութեան կողմէ հնարուած ու հովանաւորուած սոյն սեւ ծրագիրը հարկ էր գործադրել անյապաղ: Շփոթութիւն ամենուրեք էր սակայն: Հետգհետ ընդդիմախօսներու եւ հակառակողներու խմբակը մեծցաւ: Զախողութիւնն աներկբայ էր: Արեւելահայ մտաւորականներէն շատեր, իրենք իսկ կը խոստովանէին «նոր ու բարեփոխեալ, ուղղագրութեան քացայայտ աննոռնի-

ուրիշներն ու ձախողությունները: Ստեփանոս Մալխասեանց կը վկայէր որ շատեր չընդունելով նորը, հինը կը գործածէին: Արդարեւ, սկուտեղի վրայ հրամցուած այս նորամուծութիւնը մեծ վիհ մը կը բանար ու անջրպետը հետզհետէ աւելի կ'ընդլայնէր Արեւելահայ ու Արեւմտահայ հատուածներուն միջեւ: Հայոց լեզուն իր դարերու հռչակովն ու մշտական գոյապայքարին մէջ այդքան չէր նսեմացուած ու այլանդակուած որքան կ'ըլլար այդ բարեկարգութեան տարիներուն՝ կարգ մը անպատասխանատու անձանց կողմէ:

1940 թուականին վերստին ֆենարկուեցաւ ուղղագրական հարցը եւ այս առիթով վերականգնուեցան օ եւ է գիրերը: Անոնց կիրառումը դարձաւ աւելի

յանախակի: Արմատական բառերու մէջ անոնք խստագոյնս ցարդ կը պահուին: Նդան կարգ մը այլ փոփոխութիւններ եւս (ինչպէս՝ **վոր** – **որ**, **յերթալ** – **երթալ** եւլն):

1940էն մինչեւ այժմ կը գործածուին ներկայ ընդունուած ուղղագրութիւնը:

Այս օրերուն, երբ հայ ժողովուրդը կը ստանայ իր անկախութիւնը, եւ ընդհանուր ձգտում կայ ու փափաք վերադառնալու դէպի մերը՝ հինը, հարագատը, իսկականը, գեղեցիկը, վնիտը, հոգեւորը եւ բարոյականը, տխրութեամբ եւ մեղամաղձոտութեամբ կը վերլիճեմ մեծանուն լեզուաբան Հրաչեայ Աճառեանի խօսքը մեր արեւելահայ ուղղագրութեան դարձի մասին. «Դա մի իտեալ է որին կարելի է ձգտել, բայց ոչ երբեք հասնել»:

ԶԵՆՈՐ ՔԷՆՅ. ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ

•ԳԻՐՔ ԹՂԹՈՑ•. Բայ աստուածաբանական գրականութեան անփոխարինելի հաւաքածոյ մը, մեր հայրապետներու եւ վարդապետներու դաւանաբանական տեսութեանց լաւագոյն արտայայտիչը (Ե-ԺԳդդ.): Փաստօրէն, մեր եկեղեցական հայրերուն մամականին, ուր առկայ է աստուածաբանական-դաւանաբանական զանազան հարցերու նկատմամբ Հայ Եկեղեցիի մնայուն դիրքորոշումը, մասնաւորաբար՝ ընդդէմ նեստորական եւ քաղկեդոնական վարդապետութիւններու, եւ, ի վերջոյ, հայ-լատին միութեանական շարժման առիթով արծարծուած դաւանական խնդիրները՝ գերազահութիւն Հոռովմայ Աթոռի, երկու քննութիւնք, ներգործութիւնք եւ կամք Բրիստոսի, Սուրբ Հոգու ի Հօրէ եւ յՈրդոյ թխում (Filioque), քաւարան եւ այլն⁶: